לע''נ אבי מורי החבר רבי יואל בן אביעזרי הלוי פרנקל, נלב''ע ח' כסלו, תשל''ד, ולע''נ אמי מורתי אסתר בת דוד, נלב''ע י' בטבת, תשל''א.

נוסח ברכת "מעין שלוש" ותפילתו של כהן גדול ביוה"כ

פרופ' אביעזרי פרנקל, רחובות

ר' יהודה אומר, לעולם הוי אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים מיגעין אותו ואין יודע מה לעשות (ספרי על "יערף כמטר לקחי").

על הפסוק: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (דברים ג' כה), "דרש רבי שמלאי, מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י; אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי" (סוטה י"ד ע"א).

בקשת צרכים גשמיים בברכת "מעין שלוש"

על הגמרא בסוטה שואל הרב ברוך הלוי עפשטיין, בעל תורה תמימה בריש פ' ואתחנן: "ודע דלפי דרשה זו צריך עיון בנוסח הברכה מעין שבע, 'ובנה ירושלים, והכניסנו לתוכה ונאכל מפריה ונשבע מטובה'. והלא כמבואר אין מן המדה לבקש הכנסה לא"י לתכלית זו. ואף כי בודאי אין ראיה ממשה רבינו לכלל ישראל, אבל בכל זאת איך תקנו לכתחילה נוסח כזה שאינו מן המדה; וצריך עיון רב" (דברים שם).

לא ראינו בשום מקום הנוסח "והכניסנו לתוכה". ואולי זו טעות סופרים, כמו גם "מעין שבע", שצריך להיות "מעין שלוש".

נוסח הברכה מעין שלוש המצוי בידינו הוא:

> ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' אלקינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מזבחך ועל היכלך; ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו, והעלינו לתוכה ושמחנו בבנינה, ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ונברכך עליה בקדושה ובטהרה, כי אתה ה' טוב ומטיב לכל, ונודה לך על הארץ ועל המחיה, ברוך אתה ה', על הארץ ועל המחיה.

נוסח ללא "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" יקרא להלן **נוסח חסר סיפא**. נוסח ללא "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" יקרא **נוסח חסר רישא**. נוסח עם הרישא והסיפא יקרא **נוסח מלא**. שאלתו של בעל ת"ת היא על הסיפא. הוא איננו מתייחס לרישא.[1]

---

[1] דיונים מקיפים על נוסחים שונים של חלקים של הברכה מובאים בראשונים ובאחרונים, אך לא נדון בהם כאן פרט לכל הנוגע לשאלתו של בעל ת"ת.

אכן יש הסוברים שהקושיא של בעל ת"ת לא קשיא מידי, כי אין ללמוד בענין זה ממשה רבינו, שאין אנו במדרגתו. אך נראה שאין הדברים כה פשוטים.

בבבלי (ברכות מ"ד ע"א) הוצאת ווילנא הנוסח אכן חסר סיפא: "... והעלינו לתוכה, ושמחנו בה (מסורת הש"ס: בבנינה), כי אתה טוב ומטיב לכל... ". אך בדקדוקי סופרים[2] מובא נוסח מלא בכ"י מינכן (משנת הקל"ד [1374], שנחשב לאמין). כנראה שבירושלמי לא מובא הנוסח של הברכה. ברי"ף מופיע נוסח עם הסיפא (אלא שהנוסח חסר רישא).

בפירוש המשניות של הרמב"ם מובא נוסח מלא; כך במשניות ובגמרא שלפנינו (ברכות פ"ו מ"ח). אך הנוסח המובא ע"י קפאח (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ג) חסר רישא. הצד השוה שהסיפא נמצאת בשניהם. לעומת זאת, ביד החזקה (הלכות ברכות פ"ג הלכה יג), מובא נוסח חסר רישא וסיפא. הכסף משנה אינו מעיר בענין ניסוחים אלה.[3]

בטור (או"ח סימן רח): "וכתוב בספר המצוות[4] ... וכתב עוד וי"א 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה', ואין לאמרו, שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא לקיים מצוות התלויות בה ע"כ; ובה"ג ישנו; וא"א הרא"ש ז"ל לא היה אומרו וגם לא היה אומר 'ונודה לך וכו' ". בב"י שם הגירסא "הרא"ש היה אומרו", והב"י מוסיף: "נראה דטעמו מפני שהיה מפרש שמה שאנו אומרים 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה', אין התכלית בשביל האכילה, אלא מה שאומר אח"כ 'ונברכך עלי' בקדושה ובטהרה' היא התכלית; אלא דמשום דברכה אתי' מפני האכילה הוא אומר 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה' ". דברים דומים ב"יד הקטנה"[5] , ספר אהבה, הלכות ברכות, במנחת עני שם, הערה ס"ט, הכוללת גם דברים על נוסח הרמב"ם והרי"ף. בב"ח "לא היה אומרו". גם חידושי הגהות מצדד ב"לא היה אומרו", ונימוקו עמו: נוסח זה מתישב יותר עם ההמשך בטור: "וגם לא היה אומר 'ונודה לך וכו' ". בטור הוצאת שירת דבורה, מכון ירושלים, תשנ"ג, ב"הגהות והערות" מובא שהנוסח "לא היה אומרו" מצוי "בכל הדפוסים וכ"י חוץ מדפו"ר ב"י". ברא"ש על הסוגיא וכן בקיצור פסקי הרא"ש אכן מובא נוסח חסר סיפא. הדברי חמודות[6] מביא את הטור שאין לאומרו. נראה שבעל ת"ת שאב את שאלתו מהטור והב"י.

בש"ע סימן ר"ח לא מובא נוסח הברכה מעין שלוש (פרט לחתימות השונות). בריש סימן ר"ח כורך ערוך השולחן את נוסחת הגמרא עם נוסחת הטור — נוסח חסר סיפא. במ"ב מובא נוסח מלא, אך בסוגריים מרובעים כתוב: "ויש שאין אומרים 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה' ". ובשער הציון: "וכן הלבוש והמ"א השמיטוהו מנוסח הברכה; וכ"כ ג"כ במעשה רב בהנהגות הגר"א[7] ומ"מ, הרוצה לאומרו אין מוחין בידו, שבכמה ראשונים איתא נוסח זה; ועיין בא"ר". כף החיים מביא נוסח חסר סיפא ואינו מעיר על נוסח מלא.

---

[2] לרב רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, תשל"ז, ניו יורק.

[3] דעות שונות על הנוסח ביד החזקה, הסותר לכאורה את הנוסח בפירוש המשניות של הרמב"ם. נביא כאן רק מקצתן. ברמב"ם הוצאת קפאח (מכון מש"ה, אהבה, תשמ"ה): "בכ"י ק (עמראן, תימן, תי"א [1651]), מוסיף כאן 'ושמחנו בבנינה ונאכל ונשבע מטובה ונברכך' ובסדורי תימן 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה' ". ב"יד פשוטה" לרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א (הוצאת מעליות שע"י ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים, תשד"ם [1984]): "בכה"י רשומים ציוני מחיקה על ארבעת התיבות 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה' ... ואין לדעת אם הסופר שציין למחקן בכה"י עשה כן מדעתו, או על פי ספרו של רבינו בעת ההגהה נעשה ורבינו עצמו חזר בו ממה שכתב בפיה"מ הנ"ל".

[4] הכונה לסמ"ג לר' משה מקוצי, מאה 13, מבעלי התוס', בעל תוס' ישנים ליומא.

[5] לרב דוב בעריש גאטליב משינאווע, הביא לדפוס ר' אברהם דרוקר, לבוב תרכ"ח [1867]. יצא לאור מחדש ע"י הוצאת המוסד לעידוד לימוד התורה, ירושלים, תשנ"ד. בני ר' ידידי' הלוי פרנקל נ"י הביא ספר זה לתשומת לבי.

[6] לר' יום-טוב ליפמאן הלוי העליר, בעל תיו"ט.

[7] במעשה רב, סוף הלכות ברכות: "אין לומר 'ונאכל מפריה וכו' ".

סיכום ביניים: יש ראשונים ואחרונים שמצדדים בנוסח חסר סיפא, מה שמבסס את השאלה של בעל ת"ת.

בקשת צרכים גשמיים בתפילת כה"ג ביוה"כ

הכה"ג, בצאתו מקודש הקדשים ביום הקדוש, מתפלל תפילה קצרה בקודש (היכל), שעניינה בקשה על גשמים ושאר צרכים גשמיים לעם ישראל. רבים תמהו על כך שאין הכה"ג מבקש ברגע נשגב זה על צרכים רוחניים. ניתן לתרץ בפשטות שאם אין קמח אין תורה, והצרכים הגשמיים, כולל "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה" (תרגום אונקלוס של "לא יסור שבט מיהודה"), הם תנאי מוקדם לחיי רוח וקדושה. אנו שמענו את השאלה מפי הרב ישעיהו הדרי שליט"א, שדיבר על כך לפני כמה שנים ביו"כ בישיבת הכותל. בין השאר הוא קישר את התפילה "שלא תפיל אשה פרי בטנה", שנראית כבקשה פרטית מובהקת שאין מקומה כאן, ל"הוא יקים לנו את סוכת דוד הנופלת", שלא יהיה חלילה משיח נפל, וכך בקשה זו נהפכת לתפילה שכולנו זקוקים לה.

אגב, נראה שהנוסח "שלא תפיל אשה פרי בטנה" הוא מאוחר. בבבלי (יומא נ"ג ע"ב) הנוסח הוא: "יהי"ר מלפניך ה' אלקינו שתהא שנה זו אם שחונה — גשומה. רב אחא בריה דרבא מסיים בה משמיה דרב יהודה: לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה, ולא יהיו עמך ישראל צריכין לפרנס (לפרנסה בכ"י מינכן, לפי דקדוקי סופרים) זה מזה, ולא תיכנס לפניך תפילת עוברי דרכים". בירושלמי תפילה ארוכה יותר, שכוללת "שנה גשומה ושחונה" (כפי הנוסח ההתחלתי בבבלי). "רבנו דקסרין אומרין: ועל עמך ישראל שלא יגביהו שררה זה על זה. ועל אנשי השרון היה אומר: יהי רצון שלא יהיו בתיהם קבריהם" (לענין הגשמים, לפי דעה אחת בקרבן העדה).[8] נוסחאות דומות במדרשים השונים. בתנחומא (בובר): "ורבנן דדרום אומרין על אחינו שבדרום, שלא יעשו בתיהם קבריהם". גם ברמב"ם (הלכות יוה"כ פ"ד הלכה א) נוסח דומה. אך בכל הנוסחאות האלה אין "שלא תפיל אשה פרי בטנה".[9] מצאנו את הנוסח ב"תשובה מאהבה"[10], שם מובא: "והעתקתי בגליון מחזור שלי נוסח הספרדים . . .שלא תפיל אשה פרי בטנה". נשמח לשמוע מקוראים שיש בידם מקור מוקדם יותר.

יש לפנינו אפוא שתי שאלות: **א**. מדוע יש נוסחים מקובלים הכוללים "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" — נוסח שיש עליו עוררין. **ב**. מדוע הכה"ג, בשעה נשגבה ובמקום קדוש, מבקש על צרכים גשמיים ולא על נכסים רוחניים.[11]

השפעת החטאים על ארץ ישראל

---

[8] ה"רבנן דקסרין" מובא גם בתוס' ישנים בבבלי, יומא נ"ג ע"ב.

[9] במחזור לימים נוראים של דניאל גולדשמידט (כרך ב', יום כפור, קורן, תש"ל) לא מובא נוסח התפילה של כה"ג בתוך סדר "העבודה" אלא רק ביהי"ר (המאוחר) שלאחר "העבודה", ושם מופיע הנוסח "שלא תפיל אשה פרי בטנה" בסוגריים מרובעים. יש לבדוק מתי הוא הוכנס לכתב יד וורמיזא.

[10] לרבי אלעזר בן דוד פלקלס [Fleckeles], פראג 1754-1826, תלמיד מובהק של הנודע ביהודה. היה רב העיר אחרי הנוב"י.

[11] אגב, יש תשובה של החתם סופר (1762-1839; חלק ו' ליקוטים סימן פ"ה ד"ה "מה אשיב "), בו הוא כורך יחדיו את שני העניינים אגב אורחא. הוא נתבקש ע"י הרב של המבורג לעזור במלחמה נגד הרפורמים שם וסידור תפילתם החדש שבו גם השמיטו "צור ישראל . . . גואלנו". בתשובתו כתב שם החתם סופר, בין השאר, שאפילו בימי מלכות החשמונאים והורדוס התפללו "ולא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה", כי במלכותם נזכה לראות בנועם ה' – "ולא לאכול מפריה ולשבוע מטובה אנו צריכים שיחשוב המערער שאם נמצא כזה בארצות העמים לא צריכים לארץ ישראל וביהמ"ק חלילה . . .".

כאשר אדם מזיד עם רכבו או עם כלי נשקו או חובל במקלו, השופט מעניש את האדם החוטא, לא את המקום בו אירע הנזק. וכן הקב"ה שופט ומעניש את החוטא ולא את המקום בו חטא. אך נראה שיש יוצא מהכלל לכלל זה: ארץ ישראל! "ותטמא הארץ, ואפקד עונה עליה ..." נאמר בסוף האזהרות לעריות באחרי מות (ויקרא י"ח כה); "כל ימי השמה תשבת, את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה" (ויקרא כ"ו לה); "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ; ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם ישבים בה ..." (במדבר ל"ה לג-לד). "...וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלאיה אשר חלה ה' בה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה, לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב...ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת; מה חרי האף הגדול הזה...ויחר אף ה' בארץ ההוא; להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה (דברים כ"ט כא-כג, כו). זהו מדגם קטן של כתובים מהם נראה שהקב"ה מעניש את הארץ.[12]

בספר "על התשובה" מסביר הרב יוסף דוב סולוביצ'יק זצ"ל שהחטא גורם לשתי רעות: הוא מחייב עונש, וגם מטמא את החוטא ומוריד אותו ואת כל עם ישראל לדרגה נמוכה יותר. לכן יש צורך הן בכפרה והן בטהרה: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם..." (ויקרא ט"ז ל). ה"משך חכמה" [13] (במדבר ל"ה לג), מראה שרצח בשוגג מביא על ארץ ישראל חיוב של עונש וטומאה, בדיוק כמו אצל האדם. עי"ש. [14]

עובדות אלה מצביעות על יחס מיוחד של הקב"ה לארצו, ארץ ישראל, אותה הוא הועיד לעמו, עם ישראל. יחס מיוחד זה מתומצת היטב בשלושה פסוקים בפ' עקב (דברים י"א י-יב): "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה". רש"י "מתאמץ" באריכות לבאר שפסוקים אלה מדברים בשבחה הגשמי של הארץ לעומת ארץ מצרים. אך הרמב"ן ומפרשים רבים אחרים מבארים שה' מדקדק עם א"י יותר מארצות העמים, ומדגישים את המשתמע מהפסוק האחרון, שתמיד ה' בוחן ובודק את מעשי בניו, ועל פיהם הוא מתיחס לארץ, כפי שנאמר בהמשך הפסוקים: "והיה אם שמע תשמעו ... ונתתי מטר ארצכם בעתו ...". ואם לא תשמעו: "וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ... והאדמה לא תתן את יבולה ..." — חלילה.

מסקנת הדברים פשוטה: אם עם ישראל הולך בדרכי ה', שומר על הארץ בקדושה ובטהרה, אזי הקב"ה מראה פנים לארצו, מוריד גשמים בעתם, והארץ נותנת את יבולה בשפע, בבחינת "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ..." (דברים כ"ח יב). ואם לא: "ויחר אף ה' בארץ ההיא ..." (דברים כ"ט כו), חלילה.

ההתייחסות לארץ היא על פי הנהגת רוב העם בארץ

אך האם הדברים אמנם כה פשוטים? ומה אם יחידים חוטאים? האם הם מטים את הכף לרעה?

בסוף פרשת האזהרות לעריות יש שני פסוקים שלכאורה סותרים: "ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם

---

[12] ענישה של האדמה והיבול מופיעה כבר אצל אדם הראשון: "ארורה האדמה בעבורך, בעצבון תאכלנה כל ימי חייך" (בראשית ג' יז), וכן מכת הברד, ועוד.

[13] לרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (תר"ג-תרפ"ו), מהדורה מבוארת בידי הרב יהודה קופרמן, הוצאת השכל בית וגן, ירושלים, תשל"ג.

[14] בני דר' יגאל פרנקל נ"י הסב את תשומת לבי לפירושו זה של ה"משך חכמה" בהקשר אחר.

אתה, כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם. כי כל אשר יעשה מכל התועבת האלה, ונכרתו הנפשות העשת מקרב עמם" (ויקרא י"ח כח-כט). הפסוק הראשון מודיע שעוון עריות גורר גלות, ואילו הפסוק השני מודיע שהוא מביא כרת על הנפשות העושות. הנצי"ב מסביר, כפי הפשט, שאם העם חוטא, הוא חייב גלות; אך אם יחידים חוטאים, הם נכרתים מקרב עמם, ואילו העם נשאר יושב על אדמתו לשלום.

אמור מעתה: הקב"ה מתייחס לארץ ישראל לפי הנהגת **רוב** עם ישראל, בדומה לייחסו של הקב"ה לבריותיו: "שהעולם נידון אחר רובו" (קידושין מ' ע"ב), ולא לפי התנהגותם של יחידים. אכן אין זה מן המדה ליחיד, אפילו אם הוא במעלתו של משה רבנו, להכנס לארץ כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה: כאן תקיפה תמיהתו של רבי שמלאי בסוטה, כי לגבי יחיד שאיפה כזו מעידה רק על גשמיות יתירה. אך אין הדבר כן לגבי הציבור. רמה מוסרית גבוהה המאפשרת לשוכני הארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה בשלווה, מעידה בעליל שרוב העם הולך בדרכי ה' ומוצא חן בעיני אלקים ואדם, ולא לעיתים קרובות בהיסטוריה של עמנו זכינו לכך. ראוי וראוי על כן לציבור להתפלל ולומר "והעלינו לתוכה ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבע מטובה".

"שלוש ברכות" נסמכות בגמרא (ברכות מ"ח ע"ב) על הפסוק בפ' עקב "ואכלת ושבעת, וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח' י); וברכה מעין שלוש נסמכת עליהן. על אף שהפסוק מדבר בלשון יחיד, חז"ל בחכמתם טבעו את הברכה בלשון רבים: "והעלינו לתוכה, ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבע מטובה"; אשר על כן נגיע למדרגת "ונברכך עליה בקדושה ובטהרה" — כדי ללמדנו שאף כי ליחיד אין זה מן המדה לעלות ארצה כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה, הרי לציבור ודאי ראוי לו, כי על ידי כך הוא מפגין את כמיהתו להגיע לרמה מוסרית גבוהה המאפשרת להחזיק בארץ ישראל, ולכן ראוי וראוי לחז"ל לתקן ברכה מעין שלוש בנוסח המלא.

דברים אלה מתישבים היטב עם הספרי בפ' עקב (דברים י"א יז): "משל לאב ששיגר את בנו לבית המשתה והיה יושב ומפקדו ואומר לו, 'אל תאכל יותר מצרכך ואל תשתה יותר מצרכך, כדי שתבוא נקי לביתך'. לא השגיח הבן ההוא — אכל ושתה יותר מצרכו והקיא וטינף את בני המסיבה. נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו לאחר פלטרין. כך אמר להם הקב"ה לישראל, הכנסתי אתכם לארץ טובה ורחבה, לארץ זבת חלב ודבש לאכול מפריה ולשבוע מטובה ולברך שמי עליה, לא הייתם בטובה — היו בפורענות; וחרה אף ה' בכם".

הכה"ג ביום הקדוש היה מתוודה על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי[15] לפניך אני וביתי". וחוזר ומתוודה שנית על פרו ואומר: "חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך". וכל זאת כהכנה לשיא של היום הקדוש, בו הוא מתוודה על השעיר המשתלח ואומר ומתחנן: "חטאו, עוו, פשעו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לחטאים ולעוונות ולפשעים שחטאו ושעוו ושפשעו לפניך עמך בית ישראל".

הסימן המובהק ביותר שתפילתו של הכה"ג התקבלה בשמים היא שהקב"ה סולח ומוחל לעמו ורואה את רובו כזכאי. הבקשה על גשמים, פרנסה ושאר צרכים גשמיים אינה אלא בקשה למתן אישור שהכה"ג הצליח בשליחותו לבקש מחילה לכלל ישראל. כי אם בשנה זו אכן תהא הברכה מצויה בעם, הרי זה אות וסימן שהקב"ה קיבל את תשובתו ואת תפילתו של הכה"ג על עמו ישראל — אולי סימן מובהק יותר

[15] לפי דעת תכמים, וכן הלכה. אך במשניות (יומא פ"ג, מ"ח; פ"ד, מ"ב; פ"ו, מ"ב) הסדר הוא "עויתי, פשעתי, חטאתי", לפי דעתו של רבי מאיר; ע"ש במפרשים.

מהלבנת הלשון של זהורית, שכבר לא הלבינה כל כך בסוף ימי בית שני. נמצאנו למדים שתפילתו של הכה"ג, שנראית, לכאורה, כמגלמת בקשות גשמיות בלבד, באה במקביל ללשון של זהורית; ואולי בתקופות מאוחרות יותר היא שימשה כלשון של זהורית רוחנית שבאה לפצות על הלשון של זהורית הגשמית, שחדלה, בעוונות, לפעול במהימנות.

אשר לתפילה "שלא תפיל אשה פרי בטנה" — זו אינה תפילה פרטית כלל ועיקר: הכה"ג שאף להגדיל את ציבור הזכאים בעם לרוב גדול ככל האפשר. איזו דרך קלה יותר קיימת מאשר להגדיל את ציבור התינוקות שלא חטאו ולא עוו ולא פשעו? אצלם אין צורך בדרך הייסורים הקשה של תשובה. בין שבקשה זו עתיקה ובין שהיא חדשה, היא תואמת בדיוק את מטרות עבודתו של הכה"ג ביוה"כ ותפילתו שרוב הציבור יהיה זכאי.[16] דברים אלה תואמים את הגמרא בשבת קיט ע"ב, "...אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן... אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא". ובאגרות משה חלק או"ח ה סימן כ', "...ותפילת תינוקות חשובה מאד לפני הקב"ה, שהוא הבל שאין בו חטא". ושם חלק יו"ד ב סימן ח', "...חביב לפני הקב"ה תלמוד תורה של תינוקות, משום שהוא הבל שאין בו חטא, ורק עליהם העולם מתקיים...".

נזכיר כאן שבדרשה לראש השנה אומר הרמב"ן: "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו ונידון כל אחד ואחד על ענייני העולם הזה; אם זכה, לתת לו חיים ושלום ועושר ונכסים וכבוד, או נתחייב למות בשנה זו, או לייסורין וצער ועוני. כללו של דבר, על כל ענין שבגוף ושבעולם הזה...".[17] נראה שהרמב"ן מדבר על צרכים גשמיים של **היחיד**, ואילו תפילתו של כה"ג מתייחסת לצרכים גשמיים של **הציבור**.

אולי כדאי לציין שהכה"ג והציבור התלוי בו "נפגשים" בספר ויקרא לא רק בקשר ליוה"כ, אלא גם בהקשר לשני קרבנות בפ' ויקרא, וגם שם למדים שני הצדדים על חשיבותו של רוב זכאי. מדובר בפר כהן משיח, דהיינו הכה"ג שנמשח בשמן הקודש (הוריות י"ב ע"א), ובפר העלם דבר של ציבור.

הגמרא בזבחים (מ"א ע"ב) שואלת: בפר כהן משיח נאמר: "וטבל הכהן את אצבעו בדם, והזה מן הדם שבע פעמים לפני ה' את **פני פרכת הקדש**" (ויקרא ד' ו). ואילו בפר העלם דבר של ציבור כתוב: "וטבל הכהן אצבעו מן הדם, והזה שבע פעמים לפני ה' את **פני הפרכת**" (ויקרא ד' יז). מדוע כתוב "פרכת הקדש" אצל הכהן המשיח, ו"פרכת" סתם בפר העלם דבר של ציבור? מתרצת הגמרא במשל: "משל למלך בשר ודם שסרחה עליו מדינה. אם מיעוטה סרחה, פמליא שלו מתקיימת; אם רובה סרחה, אין פמליא שלו מתקיימת" (מובא גם ברש"י שם). במלים אחרות: אם רק הכה"ג שגג במעשה כי נעלמה הלכה הימנו (אשר על כן הוא חייב להקריב פר), הרי הפרוכת נשארת בקדושתה, כי רק יחיד חטא, אף אם הוא במעלתו של הכה"ג. לכן נאמר בפר הכהן המשיח "פרכת הקדש". אך אם ב"ד הגדול שגג ורוב הקהל עשה מעשה עפ"י הוראה שגויה זו, הרי הפרוכת מאבדת את קדושתה. אשר על כן בפר העלם דבר של ציבור נאמר "פני הפרכת" — סתם.[18] יתר על כן, ממשה רבנו ומהכה"ג אנו למדים שיחיד, אף אם הוא במעלה עליונה, אינו יכול להשפיע, לא לטוב

---

[16] לא רק רוב מוחלט, אלא גם זכאים "רבים" עדיפים על "מעטים", למעלה מהחשבון הפשוט. לדוגמה, על "ורדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם רבבה ירדפו" (ויקרא כ"ו ח) אומרים חז"ל בתו"כ: "וכי כך הוא החשבון (הלא בגידול לינארי היה צריך להיות: 'ומאה מכם אלפיים ירדפו')? אלא אין דומה המרובים העושים את התורה למעוטים העושים את התורה".

[17] דרשה לראש השנה, כתבי הרמב"ן, ערוך בידי הרב חיים דוב שעועל, מוסד הרב קוק, ירושלים, כרך ראשון, תשכ"ג. הדרשה נישאה בעכו, בראש השנה הכ"ט [1269] או ה"ל [1270]. דיון מקיף על הדין בראש השנה, ביום המוות ולעתיד לבוא בתחיית המתים, מובא בדרשה ובעיקר ב "שער הגמול" (שם, כרך שני, תשכ"ד). עיין גם "הגהות מיימוניות", הלכות תשובה, פ"ג, ה"ג.

[18] קיימת הקבלה בין שני קרבנות אלה לבין פר ושעיר של יוה"כ: הן הדמים של פר כהן משיח ופר העלם דבר של ציבור והן הדמים של פר ושעיר של יוה"כ ניתנו על קרנות מזבח הזהב (ויקרא ד' ז, יח; שם ט"ז יח).

ולא למוטב — בבחינת להרע או להיטיב — אלא רק כלל ישראל יש בו הכח לכך. זו העצמה שיש בידי רוב; ועל כולנו מוטלת החובה לעבוד ולהתאמץ שיהיה זה רוב זכאי.

נראה שה' דן גם את מדינות אוה"ע בדין של "רוב זכאי", אלא שרוב זכאי זה מתפרש בצורה מקילה לגביהן. העולם נחרב במבול רק לאחר שכל בשר השחית את דרכו על הארץ פרט למשפחת נות. חמשת ערי הככר נחרבו רק לאחר שלא נמצא בהן "רוב" זכאי במובנים מקילים והולכים: מנין צדיקים בכל עיר, מנין "ע"י צירוף" בכל עיר, מנין ברוב הערים, ומנין אחד בלבד. עיין, לדוגמה, בדעת זקנים מבעלי התוספות (בראשית י"ח לב ד"ה "אולי ימצאון שם עשרה"), במשך חכמה (בראשית י"ח כח ד"ה "ויאמר לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה"), רש"י (שם כד, כח, כט, לב ובשפתי חכמים שם לב), רמב"ן (שם כ"ד).

לעומת זאת, רוב חייב בישראל מתפרש בצורה מחמירה: בענין שעירי עזים של ע"ז (במדבר ט"ו כב - כו), חייב כל שבט (לפי ר' יהודה, שהלכה כמותו) להקריב פר לעולה ושעיר לחטת אם "חטאו ששה שבטים והם רובו של קהל, או שבעה שבטים אע"פ שאינם רוב הקהל" (הוריות ה' ע"א, משמו של רבי שמעון בן אלעזר). לפי הירושלמי (פסחים פ"ז ה"ו) אפילו שבט אחד והוא רוב הקהל מחייב קרבנות אלו. נזכיר שבהיקש נלמד שאף הדמים של שעירי עזים של ע"ז ניתנים על קרנות מזבח הזהב (זבחים ל"ט ע"ב; עיין גם משנה ראשונה בפרק איזהו מקומן, זבחים מ"ז ע"א).

אגב אורחא, נזכיר את פירושי הראב"ע וה"משך חכמה" על הפסוק האחרון של פרשת תצוה, העוסק במזבח הזהב: "וכפר אהרן על קרנתיו אחת בשנה, מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליו לדרתיכם קדש קדשים הוא לה' " (שמות ל' י). מפרשים אחדים עומדים על המשמעות של "אחת בשנה": הלא יש קרבנות בנוסף לחטאת הכיפורים שדמס ניתן על קרנות מזבח הזהב. הראב"ע (שם) כותב: "וכיפר אחת בשנה — בעשור לחודש השביעי; וטעם 'כיפורים' על דם הפר ודם השעיר, וזה חיוב כל שנה. ואין צורך להזכיר דם פר המשיח או הציבור בחטאם כי אינם תמיד, רק לפרקים מעטים". ה"משך חכמה", לעומת זאת, מסביר את הדבר עפ"י הגמרא בזבחים שהבאנו לעיל, ואומר שכאשר הקדושה נסתלקה מהכה"ג (העלם דבר של כהן משיח) או מהפרוכת וכל שכן מהמזבח (העלם דבר של ציבור), אזי יש מתן דמים למעלה מאחת בשנה; אך כאשר המזבח "קודש קדשים לה' ", אזי "אחת בשנה יכפר" — ע"ש. וקשה לכאורה מדוע אין שני מפרשים אלה מזכירים בהקשר זה גם את שעירי העזים של ע"ז, שאף הם קשים על "אחת בשנה יכפר". ושמא שעירי עזים של ע"ז כלולים בדבריו של הראב"ע "או הציבור בחטאם", ובדברים דומים של ה"משך חכמה", כגון "דכשחטאו הציבור בהעלם דבר". ואולי לא הזכירו את שעירי העזים של ע"ז בפירוש, כי מתן דמם על מזבח הזהב אינו מוזכר בפירוש בתורה אלא נלמד מהיקש.[19] נשמח לשמוע מקוראים שיש בידם הסבר טוב יותר.[20]

ומענין לענין באותו ענין. "הקורא הלל בכל יום, הרי זה מחרף ומגדף" (שבת קי"ח ע"ב). "אמר רבי אלעזר [בר] (א"ר) אבינא, כל האומר 'תהלה לדוד' (תהלים קמ"ה) בכל יום שלוש פעמים, מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (ברכות ד' ע"ב). הביאור, עפ"י המשך חכמה בויקרא כ"ו ד, ד"ה "ונתתי גשמיכם בעתם" (עי"ש), המתיישב עם הגמרא בברכות שם, הוא שאין זה מן המדה להתפעל רק מנסים גלויים והנהגה ניסית. אלא שיש לתת שבח לקב"ה יום יום על ההנהגה הטבעית שבעטיה אנו חיים שעה שעה, שהיא היא הנס

[19] בויקרא (ו' כג), ד"ה "וכל חטאת. . .באש תישרף", מזכיר ה"משך חכמה" בפירוש מתן דמם של שעירי העזים של ע"ז על מזבח הזהב.

[20] אין הכונה להערות זוטא, כגון שהשאלה היא על הראב"ע בלבד, כיון שה"משך חכמה" רק מדבר אליבא דראב"ע, ומתרץ את שאלתו של הראב"ע בדרך אחרת.

הגדול, המתמשך, שטיבו תלוי בהתנהגותינו. "מעשה בימי שמעון בן שטח, בימי שלומציון המלכה, שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת, עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם חכמים והניחום דוגמא לדורות הבאים, להודיע כמה חטא גורם, לקיים מ"ש (ירמיהו ה' כה): 'ולוא אמרו בלבבם, נירא נא את ה' אלקינו הנתן גשם יורה ומלקוש בעתו; שבעת חקות קציר ישמר לנו.) עונותיכם הטו אלה; וחטאותיכם מנעו הטוב מכם' " (ת"כ, ויקרא שם).

אנו למדים, אם כן, שהשבח הגדול של הבורא הוא ההנהגה הטבעית התמידית, המותנית בתנאי כפול בהתנהגותינו: "אם בחקתי תלכו; ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם. ונתתי גשמיכם בעתם; ונתנה הארץ יבולה, ועץ השדה יתן פריו" (ויקרא כ"ו ג-ד). ומאידך: "ואם בחקתי תמאסו... ונתתי את שמיכם כברזל... ולא תתן ארצכם את יבולה, ועץ הארץ לא יתן פריו" (שם טו יט כ). וכן אומר אליפז התימני לאיוב (ה' ט-י), "עשה גדלות ואין חקר; נפלאות עד אין מספר. הנתן מטר על פני ארץ; ושלח מים על פני חוצות". ועלינו לזכור תמיד את הנסים הטבעיים המעניקים ומקיימים את חיינו, ולתת שבח לבורא עולם עליהם: "... אמר להם רבי צדוק, עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות; הקב"ה משיב רוחות ומעלה נשיאים ומוריד מטר ומצמיח אדמה ועורך שולחן לפני כל אחד ואחד..." (קידושין ל"ב ע"ב).

סיכום

רובנו שמענו טענות מיהודים רחוקים, כגון: "אני מכבד את רצונך שלא לנסוע בשבת—**מדוע כופים עלי לא לנסוע?**" ייתכן שעל כגון אלה כתב הרמב"ם: "וגם כן, אינו ראוי להרחיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא לקרבם ולזרזם בעשיית המצוות".[21]

כיצד לקרב ולזרז? נראה שניתן להסביר בדרכי נועם, לכל יהודי, את המושג "רוב זכאי" בעם ישראל, שאנו מייחלים לו בתפילת יום-יום כגון בברכת מעין שלוש, והמשמש גולת כותרת בתפילה המיוחדת של הכה"ג במעמד הנשגב של "קהל קדושים, רוגשים בבית קודשי הקודשים", כדברי הפייטן, וכך לקרב ללב כולנו את המושג: ישראל "ערבים זה בזה"[22] : "'...האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף?' (במדבר ט"ז כב). תני ר' שמעון בן יוחאי, משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה; נטל אחד מקדח והתחיל לקדוח תחתיו. אמרו לו חביריו: מה אתה עושה?! אמר להם: **מה איכפת לכם? הלא תחתי אני קודח!?** אמרו לו: שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה!" (ויקרא רבה ד(ו)).

בסיכום, ניסינו להבין ולכנוס את השאלות שהועלו באמצעות כלל אחד, כעצת הספרי שהבאנו בראשית דברינו: הן התמיהה על הנוסח ונאכל מפריה ונשבע מטובה של ברכה מעין שלוש והן התמיהה על תפילתו של הכה"ג, על כל מרכיביה, מוצאות את תשובתן הטבעית בכמיהתנו לרוב זכאי בעם ישראל, שקיומו שקול למילוי צרכים גשמיים שהציבור נזקק להם[23] ; ובשאיפתנו להתרומם, להתנשא ולהתקרב לאבינו שבשמים, שירחם על עמו ועל ארצו בב"א.[24] (הופיע בשמעתין 125, חנכה, ה-תשנ"ו; December, 1995.)

---

[21] בסוף "איגרת השמד", הידועה גם כ"מאמר קידוש ה' ", איגרות הרמב"ם, מהדורה מדוייקת של האיגרות העבריות והערביות, הרב יצחק שילת, כרך א, הוצאת מעליות, ליד ישיבת "ברכת משה" מעלה אדומים, ה-תשמ"ז.

[22] סנהדרין כ"ז ע"ב: "... והכתיב (ויקרא כ"ו לז) 'וכשלו איש באחיו'— איש בעוון אחיו; מלמד שכולם ערבים זה בזה! — התם שהיה בידם למחות ולא מיחו". עיין גם שבועות ל"ט ע"א.

[23] השקילות: מילוי צרכים גשמיים אם ורק אם קיים רוב זכאי.

[24] תודתי נתונה לרב ישעיהו הדרי, למחותני הרב פרופ' שמואל שפרכר ולבני עמיר נ"י, שהואילו להעיר מספר הערות חשובות על טיוטא קודמת של רשימה זו.